

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Складні і неоднозначні процеси розвитку українського етносу, тривалої його розірваності, а зрештою, – відсутність внутрішньої консолідації, негативний вплив зовнішніх факторів спричинилися до того, що на сьогодні майже третина українців опинилася поза межами своєї історичної батьківщини. За офіційними даними та підрахунками й оцінками українських громадських організацій і церковних об'єднань у країнах поселення українських громад нині мешкає близько двадцяти мільйонів іноземних громадян українського походження (це число не враховує заробітчан-мігрантів, переважно нелегалів, кількість яких становить від трьох до семи мільйонів осіб). Вони живуть у близько ста країнах світу.

Для означення усіх українців, які проживали й мешкають поза межами України, зазвичай користуються терміном “українська діаспора”. Отже, стрижневим моментом поняття “українська діаспора” є фіксація факту перебування певної частини української етнічної спільноти за межами території її ядра – України.

Зазначимо, що “діаспора” (від гр. слова “diaspora” – розсіяння) – розсіяння по різних країнах народу, вигнаного завойовниками за межі батьківщини¹. Вперше поняття “діаспора” вжите щодо єврейського народу, вигнаного римлянами в I ст. н. е. з Палестини і розсіяного по теренах Римської імперії. Поступово цей термін почали вживати й щодо інших релігійних та етнічних спільнот (наприклад, стосовно вірмен), які з різних причин – економічних, релігійних, політичних – змушені були залишити історичну батьківщину й заснувати свої нові поселення в іноетнічному середовищі.

Тривалий час термін “українська діаспора” сприймався в Україні далеко неоднозначно й був об’єктом гострих дискусій. Противники вживання цього терміна посилювалися здебільшого на те, що поняття “діаспора” стосувалось і стосується виключно євреїв й проводити аналогії з українцями, на їх погляд, неправомірно. Проте причини були значно складніші. По-перше, термін “діаспора”, підкреслює факт переважно недобровільного розсіяння людей одного етнічного походження; по-друге, у процесі розвитку діаспор недержавних народів неодмінно доходить до формування політичної ідеології, спрямованої на визволення історичної батьківщини й утворення власної незалежної держави. Саме з огляду на ці дві визначальні ознаки поняття “діаспора” його застосування стосовно відірваної від матірнього кореня частини українського етносу було неприйнятним до проголошення незалежної Української держави. Розуміння і сприйняття терміна “українська діаспора” значною мірою змінилося (як змінились і функції самої “української діаспори” щодо України).

Щоб називатися діаспорою, національна група, яка компактно проживає на території іншої держави, повинна володіти принаймні трьома чинниками: відчуттям небезпеки для “материнської” землі і основної частини народу; розумінням власної долі як ретранслятора народних вартостей та усвідомленням тимчасовості свого завдання з надією на неодмінне (після сорокарічних “Мойсеєвих” блукань) “повернення на круги своя”.

Перед дослідниками постали проблеми наукового осмислення феномена “українська діаспора”. З’ясувалося, що критерії, за якими визначалося поняття “українська діаспора”, а насправді поняття “західна українська діаспора”, не завжди і не у всьому підходить для характеристики того, що ми стали називати “східною українською діаспорою”. Так, західна діаспора упродовж проживання у відповідних країнах кількох поколінь українців та їхніх нащадків розбудувала широку мережу власних етнічних організацій і установ. Тим самим західна

діаспора має широкі можливості для збереження своєї національної ідентичності й продовження свого існування власне як діаспори, незважаючи на майже суцільну інтеграцію тамтешніх українців у суспільне життя країн проживання.

Наукове осмислення феномена української діаспори призвело до встановлення її типології, згідно з якою українська діаспора поділяється на західну і східну. Західна є не лише етнокультурним, а й національно-політичним об'єднанням, а східна – лише етнокультурним.

Уперше разом зібралися представники українства з різних континентів світу на I Всесвітній форум українців у серпні 1992 р. у Києві. Одне з найважливіших його рішень – ухвала про створення в Україні громадського координуючого органу, спрямованого на консолідацію і утвердження світового українства у новітньому світовому просторі. Таким органом стала міжнародна громадська організація Українська всесвітня координаційна рада (УВКР), яка об'єднує понад 800 українських громадських вітчизняних та закордонних організацій. Тому є всі підстави вважати, що УВКР – одне з найбільших недержавних формоутворень, своєрідний громадський парламент світового українства. З часу заснування Раду очолював відомий політик і поет Іван Драч. На III Всесвітньому форумі українців, який відбувся у серпні 2001 р., головою УВКР було обрано відомого громадського і політичного діяча, правозахисника Михайла Гориня.

УВКР наприкінці 90-х років розробив широку концепцію дослідження українських громад. Було ухвалено рішення вивчати їх, виїжджаючи безпосередньо на місця. Упродовж 2001–2004 рр. з'явилося понад 300 статей з подачі УВКР на всіх континентах світу². Натомість, упродовж 2005–2006 рр., окрім “круглих столів” і випуску журналів, досліджень УВКР не проводили через відсутність фінансування.

Для налагодження співпраці з вищими та регіональними органами влади голова УВКР неодноразово зустрічався із головою Верховної Ради, прем'єр-міністром, керівниками

держадміністрацій, міністрами та головами держкомітетів. Під час цих зустрічей наголошувалося, що для консолідації світового українства необхідна державна концепція роботи із закордонним українством. “Мати велику діаспору, – стверджував М. Горинь у 2003 р., – це мати великий загін українських патріотів, які дивляться на Україну й намагаються їй усіляко допомогти”³. Далі він наголосив: “Наші державні структури мало працюють над координацією діяльності громадських організацій. Гадаю, що їхнє завдання – вивчати українську діаспору, допомагати їй зберегти етнічне обличчя. Маючи майже в кожній країні українські громади, наша держава міцніше б стояла на ногах і завжди мала б підтримку”⁴. І запропонував: “Через пресу, радіо, телебачення, через офіційні звернення до парламентів та урядів, проводячи власні заходи, наші громади за кордоном домагалися б вирішення певних проблем, які стосуються України. В цьому плані ми повинні зробити все можливе, аби держава вважала своїм завданням вивчення цих громад і допомогу їм, а українці за кордоном, зі свого боку, – утверджували б авторитет України в тих країнах, де вони знаходяться. Інші країни це роблять”⁵. Частково ситуація почала змінюватися.

Серед центральних органів виконавчої влади, в компетенцію яких входить вирішення проблем української діаспори, є Державний комітет України у справах національностей та міграції, на який Указом Президента № 486 від 27 квітня 2004 р. “Про забезпечення організації співпраці з українцями, які проживають за межами України” було покладено забезпечення організації співпраці з українцями, які проживають за межами України та здійснення координації діяльності у цій сфері. Міністерство закордонних справ України спрямовує свою діяльність на виконання заходів щодо встановлення зв’язків з українцями, які проживають за межами України, а також Міністерство культури і туризму України одним із важливих напрямів роботи бачить саме в реалізації державної політики щодо підтримки культури українців, що проживають за межами держави.

Упродовж п'ятнадцяти років незалежності створена законодавча база, яка регламентує взаємодію України із закордонними українцями. Кількість законодавчих актів станом на 4 квітня 2006 р. досягла понад 30 документів. Серед найважливіших варто назвати: Конституція України; Декларація про державний суверенітет України; Про правовий статус закордонних українців (Закон від 04.03.2004 № 1582–IV); Про імміграцію (Закон від 07.06.2001 № 2491–III); Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства (Закон від 04.02.1994 № 3929–XII); Про Національну програму “Закордонне українство” на період до 2005 року (Указ, Програма від 24.09.2001 № 892/2001); Про затвердження Порядку оформлення і видачі посвідчення закордонного українця (Постанова, Порядок, Форма типового документа, Заява, Зразок, Опис від 17.11.2004 № 1531); Про затвердження Програми облаштування осіб з-поміж закордонних українців, що повертаються в Україну, на період до 2010 року (Постанова, Програма від 17.11.2004 № 1573) та інші.

Основним документом, розробленим з метою реалізації ст. 12 Конституції України щодо задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців, є Національна програма “Закордонне українство” на період до 2010 р.

З огляду на необхідність врегулювання статусу українців, які проживають за межами держави, полегшення їхніх контактів з етнічною Батьківщиною було розроблено проект, а згодом прийнято Закон України “Про правовий статус закордонного українця”⁶.

Згідно з Законом, “закордонний українець – це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також має українське етнічне походження або є походженням з України; українське етнічне походження – належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження”⁷.

Україна задля задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонного українця, під час укладення міжнародних договорів передбачає забезпечення прав українських

меншин за кордоном, створення оптимальних умов та можливостей для задоволення їхніх соціальних, культурно-освітніх, інформаційних та інших потреб, сприяє укладенню міжнародних договорів про співробітництво в галузях культури, освіти, соціального захисту, інформаційного забезпечення з урахуванням інтересів організацій закордонних українців. Надає українським культурно-інформаційним центрам організаційну, методичну, технічну та іншу допомогу в місцях компактного проживання українців за кордоном створює умови для радіомовлення та телевізійної трансляції програм з України на територію компактного проживання українців за кордоном, на підставі міжнародних угод, зокрема, через супутниковий зв'язок та інші засоби комунікацій⁸.

Вимога виконання Закону України “Про закордонного українця” та постійної співпраці в галузях освіти та культури, сталого інформаційного зв'язку – потреба і завдання для України. Адже, як зазначає колишній представник діаспори, а нині громадянин України Осип Зінкевич “Українська західна і в якійсь мірі десятимільйонна східна діаспори могли б відіграти набагато більшу роль у становленні Української держави, ніж вони виконують де-факто”⁹. Він запропонував: “в Києві повинно бути своєрідне посольство української західної діаспори, яке б стежило за тим, що тут діється, і лобювало б окремі справи, перебуваючи в Україні постійно, а не наїздами, вони б глибше розуміли суть наших проблем, могли б визначити напрями необхідної допомоги, проконтролювати, щоб кожен емігрантський долар йшов на розвиток культури, економіки, на допомогу вкрай нужденним і німічним. І немає чого емігрантським діячам розчаровуватися – живучи тут, вони б зрозуміли, що той стан, в якому перебуває нація, не повинен викликати песимізму, а навпаки – велику віру у талант і силу духу українців”¹⁰.

Урядовий комітет із питань гуманітарної та соціальної політики схвалив проект розпорядження “Про схвалення Концепції Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року”. За словами віце-прем'єра

В.Кириленка, “програму спрямовано на зміцнення зв’язків з українцями, котрі мешкають за кордоном, та з їхніми громадськими організаціями. Це сприятиме поширенню інформації про нашу державу, підвищенню авторитету України у світі”. Програмою передбачено активізацію співпраці із закордонними українцями у галузях науки, освіти, культури, туризму та інформації, торговельно-економічне і науково-технічне співробітництво, проведення спільних заходів”¹¹.

Метою програми є збереження етнічної ідентичності зарубіжних українців шляхом сприяння процесам формування українських громадських організацій і національно-культурних автономій, ефективне використання українського фактора під просування інтересів України у міждержавних відносинах, поширення за допомогою закордонного українства відомостей серед громадських, політичних, наукових та ділових кіл зарубіжжя про торговельно-економічні, науково-технічні та туристичні можливості України, підвищення її авторитету в світі.

26 липня 2006 р. була затверджена “Державна програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року”. Програма буде забезпечена фінансуванням в обсязі понад 76 млн. грн., її активна і цілеспрямована реалізація призведе до подальшого розвитку і зміцнення зв’язків між Україною та українцями, а також забезпеченню потреб розвитку української громади, яка проживає поза межами держави.

Як приклад ваги українства може слугувати надання Україні з боку Сполучених Штатів статусу країни з ринковою економікою. США скасували дію “поправки Джексона-Веніка” і саме у цьому є чимала заслуга українців, які проживають у США та Канаді.

У Міністерстві закордонних справ створено і вже рік працює Управління з питань закордонного українства. Міністерство закордонних справ виконує бюджетну програму під назвою “Заходи щодо встановлення зв’язків з українцями, які проживають за межами України”. Нею на поточний рік асигновано 14 млн. грн. На ці кошти уже здійснюється фінансування понад

500 конкретних проектів, запропонованих українськими громадськими організаціями у 43 країнах світу. Найбільша кількість таких проектів реалізується в сусідніх з Україною державах, зокрема на пострадянському просторі, де українці потребують невідкладної допомоги для їх національно-культурного відродження та розвитку.

Національна комісія з питань закордонних українців при Кабінеті Міністрів України позитивно розглянула звернення понад 700 іноземних громадян чи осіб без громадянства, які мають намір набути статусу закордонного українця. 670 з них уже отримали відповідні посвідчення. До речі, на сайті Міністерства закордонних справ дається значний перелік заходів, які здійснює міністерство для реалізації документів, пов'язаних з діаспорою. Натомість, УВКР спростовує багато з зазначеного.

Діаспорою опікуються два міністерства: закордонних справ і культури та туризму. Розподіл повноважень між цими двома відомствами відбувся за суто територіальним принципом. Перші відповідають за проведення заходів за межами держави, другі – на території України. Це просто і зрозуміло з погляду розподілу бюджетних коштів, але зовсім невірно у контексті проблеми та ідеї консолідації світового українства.

Перераховані документи та заходи, які здійснюють керівні органи держави, все ж не вирішують усіх проблем діаспори. І чи не найгострішою є та, що більшість названих документів мають декларативний характер, на що неодноразово звертав увагу голова УВКР М.Горинь. “Національну програму “Закордонне українство”, – наголошував він у інтерв'ю журналу “Політика і час” у вересні 2006 р., – на період до 2005 р., як і попередню до 2000-го, так і не втілено в життя не тільки через нестачу ресурсів, а й за відсутності технології та організаційних засобів реалізації. На сьогодні залишаються невизначеними принципи та пріоритети української держави у сфері зв'язків із закордонним українством”¹². І далі він відзначив: “Завдання державних інститутів полягає в тому, щоб вивчати діаспору, допомагати їй зберегти етнічне обличчя”¹³.

У січні 2005 р. в київському міському Будинку вчителя відбулася науково-практична конференція “Українці: світова нація перед викликами ХХІ століття”. Її організатори – Українська Всесвітня Координаційна Рада, Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України та Інститут українознавства МОН України. У рамках конференції проходило пленарне засідання, проводилася робота секцій “Український етнос у просторі й часі” та “Закордонне українство”, а також відбулося засідання “круглих столів” “Державні механізми розвитку й утвердження української мови” та “Новітня хвиля української трудової міграції та еміграції”. На конференції були висвітлені важливі й актуальні проблеми сьогодення, ідеї становлення й самоствердження світового українства. Головним питанням конференції було формування адекватної громадсько-політичної структури, яка б відповідала не лише за координування українських організацій за кордоном, а й за їх підтримку з боку українського уряду¹⁴.

У контексті розгляду діаспори, хочеться зазначити кілька реальних справ, здійснених лише упродовж 2006 року. 8–10 березня на базі Національного університету “Львівська політехніка” відбулася Перша міжнародна наукова конференція “Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті”. Ініціатором проведення такого представницького форуму виступив Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету “Львівська політехніка”. Свою підтримку у підготовці конференції надали Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури і туризму України, Міністерство освіти і науки України, Українська Всесвітня Координаційна Рада, Львівська обласна державна адміністрація, Національний університет “Львівська політехніка” та інші державні й громадські інституції України. До участі у конференції зголосилося 245 осіб з-понад 20 країн світу: Австралії, Білорусі, Грузії, Естонії, Італії, Казахстану,

Канади, Латвії, Литви, Молдови, Російської Федерації (Москва, Карелія, Самара, Саратов, Єкатеринбург, Димитровград, Тула, Сургут, Санкт-Петербург, Мурманськ, Татарстан, Башкортостан), Польщі, Португалії, Придністров'я, Румунії, Сербії і Чорногорії, Словаччини, США, Угорщини, Узбекистану, Чехії, Франції а також – із 15 областей України та Автономної республіки Крим.

Силами української діаспори здійснюється велика робота з популяризації України і українства у світі. Аналіз проведених діаспорою різних країн заходів, форумів, конференцій, “круглих столів” лише упродовж цього року дає підстави стверджувати, як багато зроблено. Зокрема, 16 травня ц.р. у м. Парсіпані (штат Нью-Джерсі) у приміщенні Українського народного союзу за ініціативи Посольства України у США був проведений II Форум засобів масової інформації української громади Сполучених Штатів Америки.

У Форумі взяли участь близько 20 редакторів газет і журналів, керівників радіоканалів США із штатів Іллінойс, Нью-Джерсі, Нью-Йорк та Пенсильванія. У виступі на відкритті Форуму Посол України Олег Шамшур подякував за активну позицію українських ЗМІ США у висвітленні подій, що відбуваються в Україні, та процесу розвитку відносин України і США, формуванні та підтримці позитивного іміджу України у Сполучених Штатах Америки.

У ході Форуму відбувся відвертий обмін думками, а також обговорення актуальних питань, зокрема, щодо створення загальнодержавного українського інтернет-видання в Америці, організації україномовної інформаційної агенції, що сприятиме об'єднанню української громади в США з метою активізації у відстоюванні інтересів України у цій державі.

Під час роботи Форуму також пройшла окрема зустріч Посла з президентом 45-тисячного Українського народного союзу (УНС) С. Качараєм та членами редакційних колегій газет “Свобода” та “Українцієн уїклі”. У ході зустрічі С. Качарай та представники редакцій висловили готовність надати унікальний

архів названих газет, який формувався, починаючи з кінця 19-го століття, для вивчення українськими дослідниками історії України та США.

У травні 2006 р. у м. Астана відбувся перший республіканський фестиваль української народної творчості, організований Радою українців Казахстану за сприяння Посольства України у цій державі. У фестивалі взяли участь близько 20 самодіяльних художніх колективів Акмолінської та Карагандинської областей.

16 вересня в столиці Татарстану місті Казані відбулася урочиста церемонія відкриття меморіальної дошки видатному державному та політичному діячу України, вченому-історику, академіку Михайлу Грушевському. Дошку встановлено за ініціативою української громади згідно з постановою Кабінету Міністрів Республіки Татарстан від 17 квітня 2006 р. №190 “Про встановлення меморіальної дошки на будинку №15/25 на вул. Кремлівській в місті Казані”. Текст на дошці – татарською, російською та українською мовами.

18 вересня Посольством України в Республіці Болгарія спільно з Українською недільною школою в м. Софія та Фундацією “Мати Україна” проведено наукову конференцію під назвою “Драгоманівські студії”. Цей захід було присвячено 165-й річниці з дня народження видатного українського вченого М.Драгоманова. Доречним буде зазначити, що в Україні про цю подію практично забули.

У рамках конференції працювали дві секції. Перша присвячувалася викладацькій, науковій та громадській діяльності М.Драгоманова в Софійському університеті ім. Св. Климента Охридського, а друга – українській діаспорі в Болгарії.

У ході конференції відбулася також презентація книги перекладів творів М.Драгоманова “Духовність і свобода” (видана за сприяння української дипломатичної установи в цій країні).

Та найголовнішою подією цього року був IV Всесвітній форум українців, який відбувся 18–20 серпня в м. Києві, у його

роботі взяли участь представники закордонного українства з 43 країн світу, у т.ч. представники регіонів України, Секретаріату Президента, Кабінету Міністрів, народні депутати, політичні та громадські діячі України. Особливістю роботи цього Форуму було те, що у ньому взяли участь 70 представників т.зв. “четвертої хвили” еміграції.

Метою IV Всесвітнього форуму українців – вищого керівного органу УВКР – був аналіз стану діаспори, проблем взаємин України із закордонним українством, об’єднання їх навколо ідеї національного відродження і гідного утвердження української нації в сучасному світі. Делегати обговорили стратегічні завдання української нації у XXI ст., а саме: утвердження культурної, мовної, релігійно-конфесійної, інформаційної єдності українців усього світу, організація міжнародно-правового захисту їхніх інтересів, визначення механізмів координації роботи громадських об’єднань, центральних органів виконавчої влади та організацій закордонних українців тощо. МЗС України представило Концепцію національної політики закордонного українства, державну Програму співпраці із закордонними українцями на період до 2010 року, бюджетну програму “Заходи щодо встановлення зв’язків з українцями, які проживають за межами України” тощо.

Новий підхід держави до закордонних українців виголосив на IV Всесвітньому форумі Президент Віктор Ющенко. Він полягає у тому, що держава не повинна, як це було раніше, ділити українців за кордоном на “своїх” і “чужих”, громадян України та іноземців. Україна має вести рівний діалог і допомагати всім українцям, де б вони не проживали, громадянами яких країн вони не були б.

За вагомий внесок у зміцнення міжнародного авторитету України, популяризацію історичних та сучасних надбань українського народу, активну участь у діяльності закордонної української громади 103 представники закордонного українства були нагороджені на IV Форумі українців державними та відомчими відзнаками України.

На IV Форумі українців працювало близько 20 секцій (громадянського суспільства, жіноча, економічна та інші), “круглі столи”, демонструвалися різноманітні виставки. Круглий стіл на тему “Голодомор 1932—1933 рр.” надав можливість обмінятися інформацією про заходи, пов’язані з відзначенням 75-річчя цієї сумної сторінки історії нашого народу, скоординувати спільні зусилля для досягнення бажаного міжнародного резонансу.

У рамках роботи Всесвітнього форуму українців на засіданні за участю 70 делегатів з 27 країн представників т.зв. “четвертої хвилі” трудової імміграції з України прийнято рішення створити нову міжнародну громадську організацію “Нова хвиля”. Мета її роботи – організувати співпрацю між представниками нової української трудової еміграції з громадськими організаціями, державними органами України, а також з уже існуючими об’єднаннями закордонних українців. Розглядаючи діаспорну проблему з погляду національної стратегії, слід усвідомити, що розвиток громадянського суспільства в Україні не має альтернативи. А для самої діаспори такий стан речей – єдиноможливий і природний: адже тільки добровільні і самоврядні організації можуть підтримувати національну ідентичність на чужині, що вони з успіхом роблять уже протягом століття. Тому об’єднавчим центром для українців зарубіжжя та історичної батьківщини може бути тільки громадська структура.

Підсумовуючи, варто зазначити, українські діаспорні організації – це сотні додаткових громадських посольств, які представляють та відстоюють інтереси України за кордоном. Виконання Закону України “Про правовий статус закордонного українця”, постійна співпраця в галузі освіти, культури, сталого інформаційного зв’язку зможуть пригальмувати зростаючу асиміляцію діаспори.

¹ Словник іншомовних слів. – К.: , 1977. – С. 221.

² Див.: Горинь М. Ми потрібні один одному // Політика і час. – 2006. – №9. – С. 56.

³ Дзеркало тижня. – 2003. – 17–23 липня.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Голос України. – 2004. – 3 квітня.

⁷ Там само.

⁸ Там само.

⁹ Дзеркало тижня. – 2003. – 21–27 червня.

¹⁰ Там само.

¹¹ Демократична Україна. – 2006. – 14 червня.

¹² Горинь М. Ми потрібні один одному // Політика і час. – 2006. – №9.

– С. 57.

¹³ Там само.

¹⁴ Горгола О. Нація в умовах сьогодення. – Урядовий кур'єр. – 2005.

– 29 січня.